

ՀԻԼԱՆԴԱՆԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԺՃԿՈՒԹԻՒՆ

Վարանդան իւր լեռնային մաքուր օդով, բարեխառն կլիմայով, բազմաթիւ լստակ աղբիւրներով և օդը մաքրող անտառներով բաւական առողջարար երկիր է: Սակայն ժողովուրդի տգիտութեան և բժշկական միջոցների բացակայութեան պատճառով՝ մահացութիւնը հասնում է 11 ‰:

Հիւանդութիւնների գլխաւոր պատճառն է կեղտոտութիւնը: Թէև այստեղի գիւղերը՝ գոմերը գիւղից մի փոքր ինչ հեռու, առանձին տեղ լինելու պատճառով աւելի մաքուր են, քան թէ Ախալքալաքի, Ախալցխայի և Աղէքսանդրապոլի գիւղերը, սակայն և այնպէս՝ շատ հեռու են մաքուր կոչուելուց: Տեղի սղութեան պատճառով տները միմեանց կից շինուած լինելով, մինի կտուրը ծառայում է միւսին որպէս բակ և աղբանոց, իսկ վերջինիս ծովից առատութեամբ լցնում է երկրորդի տունը՝ եթէ միայն դուռը բաց է լինում: Ղարաղամների սարսափելի ծովից, լուսի սաստիկ պտկասութիւնը, խոնավութիւնը և կեղտոտութիւնը քայքայում են վարանդեցու երկաթի առողջութիւնը: Բարեբաղդաբար այժմ այլ ևս չեն շինում այդպիսի բնակարաններ և գիւղերը կամաց կամաց ունենում են երկյարկանի, պատուհաններով տներ, որ տաքանում են թիթեղէ վառարաններով:

Հիւանդութիւնների տարածուելու մի ուրիշ պատճառն էլ այն է, որ սուրը պարտականութիւն է համարւում անշուշտ այցելել հիւանդին, այնպէս որ անհնարին է լինում նրան առանձնացնել, որի պատճառով և՛ տարափոխիկ հիւանդութիւնները սաստկութեամբ տարածւում են:

Քանի որ քաղաքը զուրկ է հիւանդանոցից ու բժշկանոցից, քնչ կարող ենք ասել գաւառի մասին: Միայն կէս տարի առաջ Աղդամում նշանակուեց մի գիւղական բժիշկ և

բացուեց գիւղական դեղատուն ու մի ապաստանարան։ Սակայն այս օգնութիւնը գլխաւորապէս տարածոււմ է Աղդամի շրջակայ թուրք ազգաբնակիւթեան վրայ, իսկ Վարանդայի հայը դարձեալ մնում է առանց բժշկի և ստիպուած դիմում է սափրիչներին, «անդէիներին» (սարսըն), տատմարներին, կին «հեաքիմներին» և մանաւանդ սուրբ աղբիւրներին, ծառերին, քարերին և գէիւր անողը կախարդներին։

Վարանդացու ամենագործածական դեղը «խնոթունն» է, — սրբի մօտից վերցրած հողը և կամ սուրբ ծառի փթած փողին, որ ջրի մէջ խառնելով ընդունում և կամ քսում է ցաւած տեղը։

Հիւանդութիւնների վերաբերեալ ոչ մի հաւաստի թրւեր չլինելով՝ կարելի է միայն ասել, որ երեխաների մէջ առաւելապէս տարածուած է ծաղիկ և կտրմրուկ հիւանդութիւնը։ Ժողովուրդը դեռ ևս լաւ չէ ըմբռնել ծաղիկ կտրելու նշանակութիւնը և թէև տարին մի քանի անգամ ծաղկահատներ շրջում են գիւղերը, սակայն և այնպէս՝ շատ երեխաներ մնում են առանց ծաղիկը կտրելու և զոհ են գնում ծնողների տգիտութեան, որոնք, սակայն, նրանց առողջացնելու նպատակով ամենայն երեկոյ մոմեր են վառում, կիրակի պահում (անգործ նստում), միմեանցից հեռու մնում, միս ներս չբերում և այլն։

Երիտասարդութիւնն էլ վարակուած է վեներական ախտերով, բացի Նոր-Շէն, Հացի և Կաղարծի գիւղերից, ինչպէս վկայում է գաւառական բժիշկը։

Զաւիհասների և մանաւանդ հնձուորների մէջ տարածուած է տենդ և ջրգողութիւն հիւանդութիւնները։

Քաղաքում կան մի քաղաքի, մի գաւառի, մի զինուորական և երկու մասնաւոր բժիշկներ։

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴԵՂԵՐ

Ահանջի վշվշոց.

Ձուի դեղնուցը քսում են քեչի երեսը և դնում ահանջի վրայ:
Աչքացաւ.

Աղջկամօր կաթը կաթեցնում են հիւանդի աչքի մէջ և կարմիր
ներկ քսում կոպերը: Ձուի դեղնուցը խառնելով շիբի փոշու հետ,
հարում են մինչև սպիտակելը և բամբակի վրայ քսած դնում աչքին:

Անքնովթին.

Խաշխաշի կեղեք եփում են և ջուրը խմացնում հիւանդին:

Արինահոսովթին քթից.

Շարմահի կոշուած սանրը քերում են և փոշին քիթը քաշում:

Այտուտոյց.

Գինձ, գիւլխառնի, էմմանի գիւլ ծեծում և դնում հոն երեսին:

Ատամնացաւ.

Սխտոր կամ խորոված ընկուղ են դնում ատամի վրայ: Սև մե-
խակ են դնում ատամի տակ, կամ մեխակի իւղի մէջ բամբակի թա-
թախելով դնում են ատամի տակ: Շիրք ալրում են հին բամբակի
մէջ և փոշիացնելով՝ բամբակով վերցնում և դնում ցուռող ատամի
տակ:

Այրուած մարմին.

Կարագը քսում են ալրուած տեղը և քաթան-հինդի մանրաց-
նում վրան են դնում: Մօլաբաշի կոշուած բոլսի իւղը քսում են ալր-
ուած տեղը: Ձուի դեղնուցով խմոր են շինում, կրակի վրայ չորաց-
նում, և ապա փոշիացնելով ցանում ալրուած տեղի վրայ:

Բարակացաւ.

Մշի արմատը քերում, ծեծում, օղի քաշում խմացնում են հի-
ւանդին:

Բերանհարնք.

(Բերանի մէջ լեզուն սպիտակում է և ծածկւում սպիտակ բըշ-
տիկներով):

Շիրիկդի մի փոքր կտոր ձգում են բերանի մէջ և պտտեցնելով

լեզուի օգնութեամբ, թողնում մի քանի ժամ. ալդ միջոցին բերանի թուքը չպէտք է կուլ տալ: Շիրէնդը ալրում և մանրացնելով խառնում են սարու նաբաթիի փոշու հետ, մատով վերցնում և ածում լեզուի վիրաւոր մասերի վրայ: Քաջախ են առնում բերանը, Տառելի ձկան գլուխը ալրում են և փոշին ցանում լեզուի վրայ:

Գլխացաւ.

Քաջախ և մանանեխ են քսում: Մէջի մէջ ձու են եփում, դրնում հիւանդի գլխին: Տղրովներ են կպցնում ճակատից:

Լուծել.

Լուծելու համար վերցնում են սինամաքի (?) կոշուած տերեւը, եփ ածում և ջուրը խմում:

Խաւարսն.

Մուկը ալրում, կարագով շաղախում, դնում են խաւարսնոտ մարմնի վրայ:

Խօլներայ.

Ճմրթում և կռան մեծ ջղից արիւն են տալիս:

Խլուլթիւն.

Նաւթի անօթը տաքացնում դնում են ականջին: Սրբեմն էլ խոռն կոշուած բոլսն են խաշում դնում ականջին:

Կատաղած շան կծած.

Կարմիր լորի և շան մազ են դնում խածած տեղը:

Կողքի ծակոց.

Աղը աղանձում կամ թեփը տաքացնում դնում են կողքին:

Կտրուած մաշկ.

Սարդի ոստաւնը ձեծում դնում են կտրած մասի վրայ: Շորը ալրում խանձիլը կապում են վրան: Օճառը և սև նաւթը եփում շորի վրայ քսելով դնում են կտրածի վրայ: Մի քանի տեղերում կըտրած մորթու վրայ դնում են սև-եօնջալ:

Կապոյտ վէրք.

Չամիչ, անախաթուն, լեղակ, աղբի ճիճուն ձեծում կապում են վէրքի վրայ: Կետու վէրքից սկսում է ժահր թափուել:

. Հազ.

Մաճիչակի թէյ են խմում: Սերկերի կորիզը եփում և ջուրը խմում են: Սալապ կոշուած արմատը չորացնում, աղում և թէփ հեռ խառնում, խմում են:

Հարքուխ.

Բթի տակ շոր են ծխում: Թթուի թան են տալիս հիւանդին:

Միզակապուծիւն.

Թեփը խաշում դնում են փորին: Թեփի տեղ զործ են ածում և անլուալ բուրդ: Քարաւուղի արմատը եփում և ջուրը խմացնում են:

Մատնաշունչ.

Մատնաշունչը հասցնելու համար խաշած սոխ կամ անալի խըմոր են դնում:

Մազուլ.

Շիրի և աղի խառնուրդի ջրով լուանում են: Տաւարի լեղին հինալի հետ խառնում քսում են:

Մոլորոր.

Մոլորորից աղատուելու համար մերկանում են, մի ոսկէ դրամ տրորում ջրի մէջ, և ածելով մարմնի վրայ, փաթաթւում կարմիր մետաքսէ սաւանի մէջ:

Ոսկրաքեկ.

Կոտրած մասի վրայ տախտակ են դնում կապում, մինչև կոտրած մասերի ձուլուիլը:

Ոտների քրտինք.

Աղաջրով կամ շիբաջրով լուանում են:

Վէրք զնդակի.

Գնդակից ստացած վէրքի վրայ դեղնահող են տալիս:

Տաքովծիւն.

Կատուահոռի կոշտած ծառի արմատի կեղևը մաքուր լուանում, քերում, թանձր եփում հիւանդին խմացնում են:

Յաւ տուած մկանունք.

Յաւ տուած մկանունքի վրայ դնում են ծեծած միս: Տաք ջրով միշտ լուանում են:

Փայծաղի մեծանալը.

Էշի կաշի են կապում: Սև կաշաղակը կապում են փալճաղին գրսից:

Փորացաւ.

Տաք աղիւսի վրայ նաւթ են ածում և դնում փորի վրայ:

Փորկապուծիւն.

Փորկապուծեան համար խմում են նաան ջուր, Հիւն են ուտում:

Օձի թոյն.

Ոձ պահողները կծած տեղը պինդ կապում են, թմրեցնում, քետոյ պատռում անելիով վերքը և միջի թոշնը ձծելով բերանից թափում: Դրանից լետոյ կռթն կոչուած բոլոր վրան են տալիս կամ մածուն քսում, ժահրը հանում է և 8 օրից լետոյ հիւանդը առողջանում: Մածնաթանը ածում են կոնքի մէջ և կծած անդամը դնում մէջը:

Յ. Ցէր Յովհաննիսեան.

ՄԱՀ, ԹԱՂՈՒՄՆ ԵՒ ՄԵՌԵԼՈՑ.

Ժողովուրդը հաւատում է, թէ մարդու մահուան օրը նախապէս որոշուած և գրուած է ճակատին, որ ոչ մի միջոց չի կարող հեռացնել կամ մօտեցնել այն: Այդ օրերի հաշիւը պահւում է երկնքում դարսուած կճուճներով, որոնց մէջ իւրաքանչիւր տարի մի կաթիլ ջուր է կաթում: Երբ կճուճը լցւում է, օրը լրացած է լինում և մարդը մեռնում է: Միւսնայն. Ժամանակ ամէն մարդ մի աստղ ունի երկնքում, երբ օրը լրանում է, աստղը ընկնում է և մարդն էլ մեռնում:

Երբ մարդու վախճանը հասնում է, եթէ բարի է՝ բարի, իսկ եթէ չար՝ չար հրեշտակը գալիս է հոգին առնելու: Բարի մարդը շատ հանգստութեամբ, ասելով, ծիծաղելով լանձնում է հոգին հրեշտակին, ստանալով նրանից ծաղկի մի փունջ, իսկ չարը երկար տանջւում է չար հրեշտակի հարուածների տակ: Աւերջինս սուրը խրելով հիւանդի կողքը, ամուր սեղմում է բկից, այնպէս որ նա ոչ մի բան չի կարողանում ասել և իւր սարտինը սրտումն է մնում: Մեռ-